

KAROLINA MARIA HESS*

(Uniwersytet Jagielloński)

Abraxas i zachodnie tradycje ezoteryczne – wybrane aspekty

STRESZCZENIE

W artykule analizie poddano złożoną symbolikę postaci o imieniu Abraxas (Abrasax) w perspektywie funkcjonowania tej figury w zachodnich tradycjach ezoterycznych. Połączenie różnych elementów w jednej postaci sprzyjało interpretacjom bóstwa jako absolutu łączącego przeciwieństwa, co – podobnie jak androginia – znalazło zastosowanie w symbolice alchemicznej czy szerzej, hermetycznej. Abraxas pojawia się jako pojęcie we współczesnych nurtach odwołujących się do starożytnego gnostycyzmu. Artykuł ma na celu zestawienie współczesnego rozumienia symboliki Abraxas w ezoteryce z wizją wyłaniającą się ze starożytnych tekstów źródłowych.

SŁOWA KLUCZOWE

Abraxas, zachodni ezoteryzm, gnostycyzm

Celem niniejszego artykułu jest omówienie przedstawień hybrydy, które odnajdywano wryte w kamieniach pochodzących z terenu Imperium Rzymskiego¹: postaci ludzkiej z głową koguta i wężami zamiast nóg² bądź

¹ Zob. B. de Montfaucon, *L'antiquité expliquée et représentée en figures*, Vol. 4, Paris 1719, tablice nr 144–150. Większość z gemm datowana jest na I–III r. n.e., ale wytwarzano je także później, nawet w średniowieczu.

² Nie jest to forma charakterystyczna jedynie dla Abraxasa. W ten sposób przedstawiano niekiedy gigantów z mitologii greckiej. W kontekście rzymskim vide: Owidiusz,

* Wydział Filozoficzny, Katedra Porównawczych Studiów Cywilizacji
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska
e-mail: karolinamariahess@gmail.com

głową lwa, tułowiem węża i innym³, którym towarzyszył napis Abrasax lub Abraxas⁴.

Artykuł ukaże losy tej postaci w perspektywie zachodnich tradycji ezoterycznych, których Abraxas stanowi do dziś ważny, choć niezbyt popularny element. Porównane zostaną tu przykłady wyobrażeń, jakie możemy znaleźć w tekstach współczesnych, które przywołują to imię, z koncepcją Abraxasa w źródłach gnostyckich. Na tym przykładzie pokazane zostaną tendencje związane ze współczesnymi interpretacjami elementów charakteryzowanych jako gnostyckie. Bóstwo-zakłęcie Abraxas jest też modelowym przykładem konstruowania tradycji, legitymizacji jej przez wielość źródeł i odwołań, stwarzania pozoru ciągłości. Poza tym stanowi także interesujący przykład symbolu, który przeniknął do popkultury jedynie w niewielkim stopniu⁵.

Materiały źródłowe dobrane zostały w taki sposób, aby zaprezentować możliwie szeroki wachlarz interpretacji tej figury. Podejście takie wymusza z jednej strony umieszczenie przykładów z różnych źródeł i epok, z drugiej pozwala jedynie na zarysowanie konkretnych wizji. Częstym zabiegiem stosowanym w zachodnim ezoteryzmie jest kopiowanie i przekazywanie informacji bez podania źródła, czasem są to informacje zniekształcone. Mimo że przykładów użycia nazwy Abraxas w średniowiecznych grimuarach jest wiele, w dużej mierze stanowią one kalki z innych źródeł. Podobnie jest z innymi utworami. W artykule starano się uchwycić te wizje Abraxasa, które różnią się

Metamorfozy 1:182-4 („Non ego pro mundi regno magis anxius illa tempestate fui, qua centum quisque parabat inicere anguipedum captivo brachia caelo”). Nie wszystkie polskie przekłady uwzględniają przymiotnik „anguipes”, vide: „Nie tyle o tron świata wówczas się lękałem, gdy sturęczne olbrzymy, dumne z swojej siły, obłożonemu niebu zniszczeniem groziły” (Owidiusz, *Metamorfozy*, tłum. B. Kiciński, Kraków 2002, s. 10). przekłady?

³ Wśród nich pojawia się także postać identyfikowana jako Chnoubis, często utożsamiana lub mylona z Abraxasem.

⁴ W dalszej części artykułu stosuje się obie te nazwy – jednak nie zamiennie, ale adekwatnie do źródeł, z których zostały one zaczerpnięte. Poniżej omówione zostanie zróżnicowanie koncepcji źródeł imienia Abraxas, w tym wyjaśnienia etymologiczne i arytmetyczne. Ze względu między innymi na to zróżnicowanie, kolejność liter w nazwie dla jednych autorów będzie miała większe, dla innych mniejsze znaczenie. Spolszczony zapis „Abraksas” utrzymano jedynie (wg źródła) w cytacie przekładu autorstwa W. Myszora. Nazwa Abrasax występuje w źródłach antycznych częściej, lecz współcześnie bardziej popularna jest nazwa Abraxas, stąd jej obecność w tytule. Por. *Mala encyklopedia kultury antycznej*, red. Z. Piszczek, Warszawa 1990, s.11.

⁵ Nie dotyczy to na przykład popularnego zakłęcia *Abracadabra* (zob. poniżej), które bardzo rzadko jest kojarzone na przykład z magią ceremonialną czy gnostyckimi koncepcjami boskości.

od siebie, nawet jeśli powołują się na to samo źródło. Ważnym elementem rozważań jest to, że hybryda ta charakteryzowana jest jako postać pochodzenia gnostyckiego. Wymaga to zwrócenia szczególnej uwagi na teksty źródłowe różnych grup określanych jako gnostyckie i ewentualnej rewizji popularnego przekonania, że Abraxas w „gnostycyzmie” był symbolem pleromy, czyli boskiej pełni. Artykuł ma charakter wprowadzający do dalszych, szczegółowych studiów nad wyobrażeniami i przemianami interpretacji Abraxasa.

Zachodni ezoteryzm od kilku dekad staje się coraz częstszym przedmiotem badań akademickich⁶. W odróżnieniu od samych ezoteryków, którzy podkreślają istnienie nici wiedzy tajemnej, przekazywanej w niezmienionej postaci przez wieki, jej interkulturalnego charakteru i uniwersalizmu symboliki, metodologia *esoteric studies* odrzuca spekulacje na temat domniemych nieprzerwanych linii przekazu na rzecz badania wybranych fenomenów w ich ściśle określonych kontekstach historycznych i kulturowych⁷. Mimo pozoru ciągłości tradycji czy spójności w wyobrażeniach nurty ezoteryczne to bardzo często niepoświadczone źródłami historycznymi spekulacje, łączące elementy pierwotnie niemające ze sobą związku. Wierzenia te, czy przekonania, są w dużej mierze hybrydą mitów i tekstów z różnych kręgów kulturowych i różnych okresów historycznych. Implikuje to ważny metodologiczny problem określenia warunków możliwości utożsamienia pojęć występujących w różnych kontekstach kulturowych. Przykładem takiego problematycznego zjawiska jest właśnie Abraxas. Jak można się przekonać, Abraxas z gemm, papirusów, systemu Bazylidesa i teksów z Nag Hammadi może być w każdym przypadku kimś lub czymś odmiennym.

⁶ Badania tej tematyki koncentrują się wokół stowarzyszeń o charakterze naukowym, takich jak ESSWE (European Society to the Study of Western Esotericism), ASE (Association for the Study of Esotericism), oraz specjalistycznych wydziałów i centrów badawczych, między innymi Center for History of Hermetic Philosophy and Related Currents na Uniwersytecie w Amsterdamie, EXESES na Uniwersytecie w Exeter, a także na Uniwersytetach w Paryżu, Groningen, Göteborgu i innych.

⁷ Na temat metodologii badań zachodniego ezoteryzmu zob. A. Faivre, *Accès de l'ésotérisme occidental*, „Bibliothèque des sciences humaines”, Vol. I, Paris 1986 (tłum. angielskie *Access to Western Esotericism*, Albany 1994); W. J. Hanegraaff, *On the Construction of 'Esoteric Traditions'*, [w:] *Western Esotericism and the Science of Religion*, eds. A. Faivre, W. J. Hanegraaff, Leuven 1999; *Some Remarks on the Study of Western Esotericism*, “Esoterica” 1999, Vol. 1; P. A. Riffard, *The Esoteric Method*, [w:] *Western Esotericism and the Science of Religion*, eds. A. Faivre, W. J. Hanegraaff, Leuven 1999; *L'ésotérisme. Qu'est-ce que l'ésotérisme? Anthologie de l'ésotérisme occidental*, Paris 1990; A. Versluis, *What is Esoteric? Methods in the Study of Western Esotericism*, “Esoterica” 2002, Vol. IV.

BÓSTWO I SŁOWO MOCY

Nie jesteśmy w stanie określić, czy pierwszeństwo chronologiczne ma wyobrażona na gemmach postać, czy samo słowo, które dopiero później „ucieleśniono” w postaci powyższych przedstawień. Wydaje się jednak, że to właśnie słowu poświęcano najwięcej uwagi, z nim też związane są dwie tezy dotyczące źródeł Abraxasa – etymologiczna oraz arytmetyczna.

Uczeni dzielą się na dwa obozy, chcąc wytłumaczyć i wyjaśnić znaczenie tego wyrazu. Na czele jednych stanął Neander (*Genetische Entwicklung der gnostischen Systeme*, 1818) i Gieseler (*Kirchengeschichte* 1,154), a na czele drugich, Bellerman (*Versuch über die Gemmen etc.*) i Münter (*Versuch über d. Althert. d. Gnostiker*). Neander jest za znaczeniem arytmetycznym, Bellermann za znaczeniem etymologicznym⁸.

A. Neander i K. L. Gieseler, opierając się na *Adversus Haereses* 1. 24, 12.7 Ireneusza, twierdzą, że Abraxas to nazwa mistycznej liczby. Jeżeli dodać do siebie wartości gematryczne kolejnych liter słowa Ἀβράξας ($\alpha=1$, $\beta=2$, $\rho=100$, $\alpha=1$, $\xi=60$, $\alpha=1$, $\zeta=200$), ich suma da 365. Według egipskiego gnostyka Bazylidesa była to liczba istniejących οὐρανοὶ (nieb, sfer), czyli królestw duchów. Według autorów odnajdywane kamienie-talizmany także mają źródła w jego naukach.

Ponieważ, według nauki Bazylidesa, Bóg ukryty (Θεὸς ἄρρητος) objawia swą istotę w tych 365 sferach, czyli królestwach duchów, przeto, według bazylidjan, Bóg może być nazwany Abraxas. Abraxas jest tedy summą królestw duchowych, a te są tylko rozwinięciem Bóstwa. A zatem Abraxas ma być Bogiem objawionym, jak Θεὸς ἄρρητος jest Bogiem nie objawionym; podobnie jak u Filona Λόγος⁹ προφορικὸς różni się od ἐνδιάθετος¹⁰.

Druga teza (między innymi Bellermana) upatruje początki w etymologii imienia. Słowo to ma być złożone z dwóch wyrazów egipskich: *abrak* – „święty”, „czcigodny”, „błogosławiony”, oraz *sax* (*sadschi*) – „wyraz”, „słowo”. Ma to znaczyć „słowo święte” albo „imię święte”, przez które z kolei rozumie się tajemne imię Boga Najwyższego, ukute przez Bazylidesa. Bazylidianom

⁸ *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współudziale wielu duchownych i świeckich osób wydana przez Ks. Michała Nowodworskiego pod redakcją Ks. D-ra Stefana Biskupskiego*, Warszawa 1873, s. 23–24 (33 tomy wydane w latach 1873–1933).

⁹ W wersji elektronicznej tego tekstu (http://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_Ko%C5%9Bcielna/Abraxas) jest błąd w greckim rzeczowniku „Λόγος” – zamiast „Λ” widnieje „Δ”.

¹⁰ Ibidem.

przypisuje się też wykonywanie kamieni z tym napisem i wizerunkiem postaci ucieleśniających głównie boskie przymioty¹¹. Inne próby znalezienia etymologii słowa odwołują się do źródeł kabalistycznych, wywodzących Abraxas z hebrajskiego *arba* 'kesa' („ukryta czwórka”), oznaczającego Boga przez odniesienie do tetragramu IHWH¹². Według Williama T. i Kate Pavittów Abraxas w koptyjskim oznacza „błogosławione imię”¹³. Jedno z niewielu źródeł, które podkreśla, że etymologia tego słowa jest niepewna, to *Jewish Encyclopedia*.

Bellermann (*Versuch über Gemmen mit Abraxasbild*, Berlin, 1817, 19) uważa, że słowo to pochodzi z koptyjskiego. Twierdzi, że jest to złożenie słów *Abrek* i *sax*, oznaczające „święte Słowo”, „błogosławione Imię”. Zob. Też Baudissin, *Studien zur Semitischen Religionsgeschichte* (i. 189, przypis 1). Inne etymologie i wyniki badań w tym obszarze wskazuje Matter w swojej *Histoire Critique du Gnosticisme* z 1828 r. [...]. Güdemann widzi w Abraxasie związki z magiczną formułą z papirusów „ar bathiaoth”, którą utożsamia z 'arba' 'ojot, czteroliterowym imieniem Boga (*Festschrift zum Achzigsten Geburtstag Moritz Steinschneider's*, p. 15). Moïse Schwab sugeruje, że Abraxas jest równoznaczny z 'aw bara' – „Ojcem stwórcą” (*Vocabulaire de l'Angéologie*, p. 383). Geiger z kolei wyprowadza imię Abraxas z hebrajskiego *ha-berakah* („błogosławieństwo”); jest to tłumaczenie przyjęte przez Kinga (*Gnostics*, p. 251), ale słusznie odrzucone przez Kraussa w *Realencyklopädie Pauly-Wissowa* (p. 7)¹⁴.

Wielu autorów sugeruje związki Abraxasa ze słowem *Abracada'bra*. Według *Royal Masonic Cyclopaedia* zaklęcie to miało być nazwą bóstwa asyryjskiego; Q. Severus Sammonicus w *Carmen de Morbiis et Remediis* polecał użycie go jako silnego antidotum przeciw gorączce, grypie oraz bólowi zębów. Słowo było zapisywane na pergaminie, nanizane na sznurek i zawieszane na szyi w formie, którą widać poniżej (ryc.)¹⁵. Inwokujący, skandując zaklęcie, redukował je litera po literze, aż ostatecznie zostawało samo „A”¹⁶.

¹¹ Niektóre źródła podają, że nie wszystkie z tych amuletów są pochodzenia gnostyckiego. Zob. K. Ullmann, F. W. K. Umbreit, *Theologischen Studien und Kritiken*, 1830, s. 403 i n.

¹² Abraxas, [w:] *Brewer's Dictionary of Phrase and Fable, 18th Edition*, eds. E. Cobham Brewer, J. Ayto, Edinburgh 2009.

¹³ W. T. & K. Pavitt, *The Book Of Talismans, Amulets And Zodiacal Gems*, Chapter VIII: *Abraxas – Sacred Names – Khnoubis – The Seven Vowels*, Michigan 1915.

¹⁴ ABRAXAS lub ABRASAX (,Αβράξας, częściej ,Αβρασαάξ), [w:] *The Jewish Encyclopedia*, ed. I. Singer, New York et al. (1901–1906), tłum. własne, [online] <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/633-abraxas> [dostęp: 20.02.2013].

¹⁵ K. R. H. MacKenzie, *Royal Masonic Cyclopaedia*, Vol. 1, London 1877, s. 11–12; por. G. Davidson, *A Dictionary of Angels Including the Fallen Angels*, New York 1967, s. 4.

¹⁶ G. Davidson, op. cit.

ABRACADABRA
 ABRACADABR
 ABRACADAB
 ABRACADA
 ABRACAD
 ABRACA
 ABRAC
 ABRA
 ABR
 AB
 A

Ryc.

Według Gustava Davidsona słowo to oznacza „błogosławię zmarłych” i jest jednym z trzech świętych imion inwokowanych w „Zakłęciu Miecza” w *Grimorium Verum*. Jest też jednym z najstarszych w magii, ma wywodzić się z hebrajskiego *ha brachah dabarah* („wypowiedz błogosławieństwo”) ¹⁷. Samego Abraxasa możemy znaleźć między innymi w *Mieczu Mojżesza* (Charba’ de-Mosze) oraz *Księdze Aniola Raziela* (Sefer Raziel ha-Mal’ach).

Odwołując się do podziału Arthura Versluisa, wyróżniającego magię i mistycyzm ze względu na kierunek działania gnozy w rozumieniu szerokim – na zewnątrz (magia) oraz do wewnątrz (mistycyzm) ¹⁸ – zastosowania Abraxas i Abracadabra w niektórych przykładach sytuują się na różnych biegunach tego kontinuum.

ŹRÓDŁA

Opisując elementy związane z tradycją ezoteryczną, trzeba liczyć się z wieloma niejasnościami dotyczącymi wskazywanych źródeł. W przypadku Abraxasa możemy znaleźć dużą ilość informacji sugerującą – pośrednio lub bezpośrednio – związki tej postaci z tradycjami: perską, egipską, grecką oraz żydowską. Jednak w przypadku odwołania do konkretnych tekstów najczęściej wymieniane są pisma herezjologów, wspomniane już gemmy oraz grecko-egipskie papirusy magiczne (dalej: PGM). Dodatkowym źródłem odwołań jest lite-

¹⁷ Ibidem. Widać tu, że etymologia Abraxas i Abracadabra, wiązanych ze sobą, raz wywodzona jest z tradycji egipskiej, innym razem z hebrajskiej.

¹⁸ A. Versluis, op. cit., s. 2–4.

racka interpretacja nauk Bazylidesa stworzona przez C. G. Junga¹⁹, w której przywołuje on wizję Abraxasa, zmieniając i rozbudowując metafizyczne tło na potrzeby własnego, konstruowanego dopiero systemu. Interpretacja Junga staje się źródłem metafor związanych z psychiką ludzką. Psycholog inspirował ezoteryków, mimo że nowa postać Bazylidesa jest twórczą kreacją autora. Jung, przywołując wybrane elementy gnostyckiej oraz późniejszej symboliki, kreśli wizję ontycznego tła dla opracowanej koncepcji procesu indywidualizacji.

Stosunkowo rzadkie są odwołania do pism pochodzących z biblioteki odkrytej w Nag Hammadi. Występujący w nich Abrasax²⁰ odbiega od wizji Bazylidesa. Pisma te nie mogły mieć udziału w kształtowaniu myśli ezoterycznej do lat czterdziestych XX wieku, kiedy zostały odnalezione, a nawet do siedemdziesiątych, bo dopiero wtedy opublikowano i przełożono komplet odkrytych zwojów. Współczesne ezoteryczne charakterystyki Abraxasa oraz towarzyszące im skojarzenia, poszukiwane w różnych kulturach związki, są niekiedy dowolne. Również niektóre z leksykonów symboli podają informacje przepełnione błędami rzeczowymi i niejasnościami²¹.

Odwołanie do tradycji perskiej jest zabiegiem stosunkowo częstym. Abraxas ma być tam najwyższym bóstwem, czemu przeczą źródła irańskie. Powodem niejasności jest prawdopodobnie związanie postaci Abraxasa wyłącznie z myślą Bazylidesa, to jest utożsamienie go z pleromą, czyli pełnią obecną w wielu gnostyckich systemach. Myśl ta, dotycząca wyłonienia się dwóch przeciwstawnych zasad z pierwotnej całości, ma źródła w tradycji perskiej. Chodzi tu oczywiście o historię o Ormuzdzie (Ahura Mazda) i Arymanie (Angra Mainju)²². Nazwanie Abraxasa najwyższym bytem w tej mitologii jest nieuprawnionym skrótem myślowym, sugerującym istnienie tej postaci w przywołanej mitologii.

Podobna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do egipskich gemm. Choć nie wyklucza się istnienia podobnie wyglądających postaci w wierzeniach ludowych²³, to jednak nie ma na to jednoznacznych dowodów. Tutaj również dokonuje się podobnych „skróatów myślowych” – przy bardziej szczegółowych analizach sugerowanych wpływów wskazuje się między innymi na to, że charakterystyczne dla tradycji egipskiej jest tworzenie różnego rodzaju hybryd

¹⁹ Zob. C. G. Jung, *Siedem nauk dla zmarłych*, tłum. W. Sobaszek, [w:] idem, *Wspomnienia, sny myśli: Spisane i podane do druku przez Anielę Jaffé*, Warszawa 1997.

²⁰ We wszystkich przywołanych dalej kodeksach występuje ta forma imienia.

²¹ Zob. np. M. Oesterreicher-Mollwo, *Leksykon symboli*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa 1992.

²² Zob. M. Składankowa, *Mitologia Iranu*, Warszawa 1989, s. 21.

²³ *Encyklopedia Kościelna...*, op. cit.

ludzko-zwierzęcych, bicz trzymany przez nie w rękach ma symbolizować siłę itd. Źródłami pochodzenia egipskiego są papiirusy datowane nie wcześniej niż na okres hellenistyczny. Odwołania do tradycji egipskiej nie uzasadnia też fakt, że Bazylydes żył w hellenistycznej wówczas Aleksandrii.

W tradycji greckiej wzmianki o imieniu Abraxas odnajdujemy w pismach Hygyniusa²⁴:

Eous, przez niego słońce jest obracane. Aethiops, niby głód, spala zboże. Te konie prowadzące są płci męskiej. Płci żeńskiej są konie noszące jarzmo: Bronte, którą nazywamy Grzmotem, Sterope, którą nazywamy Błyskawicą. Eumelus z Koryntu jest źródłem w tej sprawie. Są też te, które wymienia Homer: Abraxas, *Therbeeo. Owidiusz również: Pyrois, Eous, Aethon i Phlegon²⁵.

Z tym związana jest jednak pewna niejasność. „Abraxas” pojawia się jako imię jednego z koni Heliosa, rzekomo wzmiankowane u Homera, u którego niczego takiego nie znajdujemy. Dodatkowo fragment tekstu jest uszkodzony: prawdopodobnie widnieją tam dwa inne słowa, które zinterpretowano jako jedno – Abraxas. W tym sensie przekonanie o obecności tej postaci w tradycji greckiej wydaje się nieuzasadnione²⁶.

Ciekawy przykład występowania tej nazwy znajdujemy w PGM, w których imię to pada jako jedno z wielu imion świętych, pochodzących z różnych tradycji kulturowych²⁷. George R. S. Mead wskazuje na jeden z papiirusów jako źródło informacji, że siedem liter imienia Abraxas stanowić ma zbiór początkowych liter imion siedmiu archontów bądź też planet lub sfer²⁸. Niestety nie wiadomo, jak brzmiały same imiona. Obraz Abraxasa, będącego bogiem roku słonecznego, przejęli niektórzy gnostycy, tacy jak Bazylydes czy Marek, uczeń Walentyna, z których ten drugi poświęcił wiele uwagi magii i mistryce liter²⁹. Od nich też, jak się wydaje, pochodzi pierwszy spójny obraz Abraxasa odnajdywany w tekstach gnostyckich.

²⁴ Zob. C. Parada, *Dictionary, Abarbarea to Aetius*, [online] <http://www.maicar.com/GML/002GG/ggAbarbarea1.html> [dostęp: 20.02.2013].

²⁵ Hyginus, *Fabulae*, 183, *Imiona koni Słońca i Godzin*, tłum. własne, [online] <http://www.theoi.com/Text/HyginusFabulae4.html#183>, [dostęp: 18.02.2013]

²⁶ Mimo to interpretacja Abraxasa jako konia Heliosa zdążyła się rozprzestrzenić. Por. *Brewer's Dictionary of Phrase and Fable*, 18th Edition, eds. E. Cobham Brewer, J. Ayto, Edinburgh 2009, s. 565.

²⁷ *The Greek Magical Papyri in Translation. Including the Demotic Spellss*, ed. H. D. Betz, Chicago, London 1986.

²⁸ G. R. Mead, *Thrice-Greatest Hermes*, Vol. 1, London, Benares 1906.

²⁹ Por. K. Rudolph, op. cit., s. 208.

Herezjologowie przypisywali pochodzenie gnostyckiej koncepcji Abraxasa Bazylidesowi. Oprócz wspomnianego św. Ireneusza wzmianki na temat tego gnostyckiego systemu znajdujemy u Hipolita³⁰, św. Hieronima³¹, a jednym z najbardziej znanych cytatów jest ten pochodzący od Tertuliana:

Później wystąpił Bazylides. Ten nauczał, że istnieje najwyższy Bóg, imieniem Abraksas. Z niego pochodzi stworzony Umysł, nazywany przez Greków *nous*, od tego zaś pochodzi Słowo, z niego zaś Opatrzność, z Opatrzności Moc i Mądrość. Z tych zaś następnie pochodzą władze i aniołowie, a następnie nieskończone ilości aniołów i emanacji. Za przyczyną aniołów, ustanowionych w 365 niebiosach, powstał świat ku czci Abraksasa³².

Tutaj pojawia się pytanie, czy w piśmiennictwie gnostyckim Abraxas to jedna i ta sama postać, czy może w różnych systemach miano to odnoszono do różnych istot. Już przy opisie gemm widać, że przypisywane postaciom miana były imionami boga lub wyrazem pełni, innym razem – określeniem demiurgów, czyli w pewnym sensie sił przeciwstawnych. Nie jest to sytuacja niezwykła; zdarzało się bowiem, że ten sam symbol raz odnoszono do mocy najwyższej, innym razem do sił krępujących świat. Podobny los spotkał Uroborosa, choć nie pochodzenia gnostyckiego, to obecnego także w tym systemie – opisywanego jako talizman obrazujący raz „siłę wielkiego Boga”³³, innym razem kosmiczną konieczność (*heimarmene*), atrybut „tego” świata i demiurgów³⁴. Taka dialektyka symboliki jest charakterystyczna dla różnych szkół gnostycyzmu, w których symbol siły raz może być utożsamiany z istotą najwyższą, innym razem – ze zniewoleniem pochodzącym od niższych mocy³⁵. Wizja Abraxasa wyłaniająca się z fragmentów z Bazylidesa to obraz pierwotnej pełni, najwyższego Boga, z którego wyłoniły się *Nous*, z *Nous* – *Logos*, z niego *Phronesis*, z tej *Sophia* i *Dynamis*, a z nich z kolei – księstwa Mocy i Aniołów³⁶.

³⁰ Hipolit, *Refutatio* (VII, 14).

³¹ Por. Hieronymus Stridonensis, *Commentaria in Amos* (I, 3) – komentarz do wersów 9-10 (1019A).

³² Tertulian, *Przeciw wszystkim herezjom* (rozdz. I), tłum. W. Myszor, [w:] idem, *Wybór pism*, t. 2, Warszawa 1983, s. 220.

³³ K. Rudolph, op. cit., s.221.

³⁴ Później w alchemii także *coincidentia oppositorum*, początek i koniec Wielkiego Dzieła. Zob. C. Sedillot, *ABC o Alchemii*, tłum. A. D. Polzewska, Warszawa 2006.

³⁵ *Pistis Sophia* opisuje słońce jako dwunastoczęściowego węża z ogonem w paszczy. Tutaj słońce ma wymiar pozytywny, jest boskością przejawiającą się w świecie, podobnie jak niektóre interpretacje Abraxas, zakładające jego związki z rokiem słonecznym bądź utożsamiające go z postacią Mitry.

³⁶ Ireneusz, op. cit.

Wieloznaczność symboliki „Abraxas”, bez względu na jej liczne sprzeczności, stanowiła bardzo często inspirację dla ezoteryzmu – od alchemicznych wyobrażeń hybryd po systemy współczesne, takie jak na przykład XX-wieczne systemy Tarota³⁷. Imię tak silnie utożsamiane z mocą, odwołujące się do wielu systemów symbolicznych, nie mogło pozostać niezauważone dla twórców magicznych manuskryptów i grimuarów. *Abrakadabra* wywodzone z imienia Abraxas raz jest zaklęciem, hasłem, innym razem samo pełni rolę imienia.

Poniżej znajduje się fragment *Grimorium Verum*, pochodzącego z VIII wieku, choć w większości wydań widnieje na nim rok 1517 i miejsce – Memphis³⁸. To ostatnie, czyli miejsce wydania, jest mało wiarygodne. W tego typu literaturze często spotykamy zabiegi legitymizacji „wiedzy tajemnej” poprzez odesłanie do miejsca ważnego z perspektywy ezoteryzmu. Tekst można przetłumaczyć, uwzględniając niejasności gramatyczne, następująco:

Zaklinam Cię, Mieczu Mieczu, trzema Świętymi Imionami Albrot, Abrakadabra, Jehowa. Bądź moją fortecą przeciwko wrogom, widzialnym i niewidzialnym, w każdym magicznym dziele. Świętym Imieniem Saday, wielkiej mocy, oraz innymi Imionami: Kadosz, Kadosz, Kadosz, Adonai, Elohi, Zena, Oth, Ochimanuel, Pierwszy i Ostatni, Mądrość, Droga, Życie, Cnota, Wódz, Usta, Mowa, Splendor, Światło, Słońce, Źródło, Chwała, Góra, Wrota, Wino, Kamień, Berło, Kapłan, Nieśmiertelność, Zbawca: Mieczu, kieruj wszystkimi moimi sprawami i przewyciężaj wszystko, co przeciwko mnie. Amen³⁹.

Jednak obecność Abraxasa w grimuarach nie kończy się kilka wieków temu. Najnowszy grimuar poświęcony Abraxasowi – autorstwa Michaela Cec-

³⁷ Por. np. wizerunki *Abraxas God* (Gnostic Gem, Obverse and Reverse): *King's Gnostics*, [online] <http://d5iam0kjo36nw.cloudfront.net/V01p129001.jpg> [dostęp: 20.02.2013]; *Abraxas*, [online] <http://antrodellamagia.altervista.org/images/abraxas1.jpg> [dostęp: 20.02.2013]; a także kartę Rydwan (Wielkie Arkana VII) z talii Ciro Marchetti *Legacy of Divine*, inspirowanej Tarotem Ridera Waite'a, [online] http://www.janetboyer.com/LD_5_MM.jpg [dostęp: 20.02.2013].

³⁸ W nowej edycji Phila Legarda z 1999 roku zaklęcie miecza nie występuje (zostało pominięte lub zmienione; nie występuje tam zatem Abraxas).

³⁹ *Grimorium Verum*, Memphis 1517, tłum. L. Hess. Wersja łacińska brzmi: „Te Gladi, Vos Gladius, trea Normine Sancto, Albrot, Abracadabra, Jehova elico. Estote meum caestellumque praesidium contra ornnium hostes, conspicuuauque nonconspicuuus, in quisque magiceum opum. Nomeno Sancto Saday, qui est in imperium magnum, et his alio nomine: Cados, Cados, Cados, Adonai, Elohi, Zena, Oth, Ochimanuel, primoque ultimo, Sapientia, Via, Vita, Virto, Principio, Oso, Oratie, Splendoro, Luce, Sol, Fono, Gloria, Mono, Porta, Vite, Lape, Scipio, Sacredo, Pravo, Messiah, Gladi in omnium meum negotia regnans et in illos res quem me resistunt, vincite. Amen”.

chetellego – został wydany nakładem wydawnictwa Nephilim Press w 2012 roku i nosi tytuł *The Book of Abrasax: Grimoire of the Hidden Gods*.

C. G. Jung odnosi się do postaci Abraxasa między innymi w *Siedmiu mowach do zmarłych*⁴⁰. Tworząc swoisty apokryf bazylidiański, sytuuje proces indywiduacji w obrębie rozważań o gnostyckiej pleromie⁴¹. Pełnia gnostyków pojmowana była jako Absolut, który choć niewyraźny, opisuje się przez zestawienie przeciwieństw. W ujęciu Junga pleroma przenika wszystkie stworzenia, nosi więc cechy bardziej charakterystyczne dla energetyczno-duchowych koncepcji uniwersum popularnych w drugiej połowie XX wieku w obrębie światopoglądu New Age. Ma ona charakter dynamiczny, przywodzący na myśl wariabilistyczną koncepcję Heraklita, nie tworzy jednak, jak w koncepcjach gnostyków, punktu wyjścia dla tak ostrego przeciwstawienia ducha i świata, jak u schyłku starożytności. Stworzenie posiada rysę, pęknięcie powodujące podziały, nie jest jednak „trupem” dla oświeconego, jak w apokryficznej Ewangelii Tomasza⁴². Zachowuje natomiast sens eschatologiczny jako docelowe miejsce wszelkich dążeń. Dodać należy, że pomimo wielu odwołań do gnozy osobnym problemem jest sama interpretacja Junga jako gnostyka i zastosowanie gnozy jako kategorii interpretacyjnej do różnych elementów jego systemu⁴³.

W wielu współczesnych definicjach i komentarzach pozaakademickich⁴⁴ pojawia się sugestia, że to właśnie Abraxas jest modelem bóstwa pożądanym dla ludzkości w przyszłości. Dotychczasowe jednolite wyobrażenia utożsamiające Boga z dobrem nie odpowiadają potrzebom duchowym człowieka, który uświadamia sobie swoją dwoistość, ambiwalencję; człowieka funkcjonującego w pluralizmie wartości. Gnostycyzm, który w dużej mierze jest antropocentryczny, tutaj zostaje właściwie samą antropologią, a boskość rozumiana jest jako przebóstwienie indywiduum. Podobną tendencję zaobserwować możemy w interpretacjach figury Abraxasa w organizacjach o strukturze inicjacyjnej.

⁴⁰ C. G. Jung umieszcza także Abraxasa w *Czerwonej Księdze*.

⁴¹ W naukach Walentyna pleroma jest początkową pełnią, z której wyłaniają się kolejne emanacje, dając początek światu i człowiekowi. Proces wyłaniania eonów rozpoczęty został w wyniku błędu lub kosmicznej katastrofy. Losy powstania człowieka są więc historią jego upadku. Mimo oddalenia od stanu początkowego człowiek nosi w sobie ślad absolutu w postaci pneumy, boskiego ducha, którego celem jest powrót do pierwotnej jedności.

⁴² Por. fragm. 57 i in., *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne cz.1.*, red. M. Starowieyski, Kraków 2008, s. 184–202.

⁴³ Zob. W. Hanegraaff, *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, New York 1998, s. 503.

⁴⁴ Por. np. J. Ślósarska, *W świetle symboli*, Łódź 1994, s. 87–89.

Mimo że obecność Abraxasa jest wzmiankowana w wielu źródłach w kontekście Wolnej Masonerii, jego związki nawet ze starszymi rytami są dosyć niejasne. Zarówno słowa Abraxas, jak i Abracadabra można jednak znaleźć w większości słowników i leksykonów poświęconych tego typu symbolice⁴⁵. Nie ulega wątpliwości, że znaczenie Abraxas w tym kontekście jest przede wszystkim związane z interpretacją Bazyliidianką. Pojawiają się też sugestie etymologiczne dotyczące odniesienia do świętego imienia Boga, Tetragrammatonu⁴⁶.

Do symboliki i rytów masonskich nawiązał pomysłodawca *Mszy Gnostyckiej* w strukturach Ordo Templi Orientis. „Masoński glosariusz mszy gnostyckiej” odwołuje się do definicji ze słownika wydanego przez Locka⁴⁷, dziś uważanej za błędną, a przypisywaną kiedyś królowi Henrykowi VI. Mówi ona, że Wolni Masoni, poza innymi sekretami, posiadają stopień, wtajemniczenie Abrac. (*the facultye of Abrac.*). Oliver swobodnie wiąże słowa Abraxas i Abraham. Według tego źródła suma wartości numerycznych liter składających się na imiona Mithra, Belenus i Abraxas jest taka sama⁴⁸ i odnosi się do długości roku. Wszystkie imiona mają też znaczyć „słońce”. Jest tutaj także odwołanie do koncepcji etymologicznej Beausobre’a⁴⁹, wskazujące na istnienie ciekawych związków filozoficznych tych mitologii. Z drugiej strony autor opisu pokazuje wątpliwy sens tego typu niepotwierdzonych spekulacji, z których żadna nie dodaje niczego nowego do źródeł bazowych dla Bazyliidesa⁵⁰.

Do symboliki masonskiej odnosił się Papus (Gerard Encausse) – okultysta, spadkobierca intelektualny Eliphasa Léviiego, kiedy w 1908 roku, jako członek Ordo Templi Orientis, razem z Theodorem Reussem współtworzył kościół gnostycki (Ecclesia Gnostica Catholica). Pięć lat później (w 1913 roku) Aleister Crowley napisał tekst *Mszy Gnostyckiej*⁵¹, który – choć prawie w całości

⁴⁵ Por. bibliografia.

⁴⁶ Zob. K. Wojciechowski, *Ryt Francuski: od alchemii do racjonalizmu. Historia, struktura i doktryna obrządku nowoczesnego – od początków masonerii francuskiej aż do czasów współczesnych*, Wrocław 2009, s. 35–50.

⁴⁷ Źródło (K. R. H. MacKenzie, op. cit.) nie precyzuje, o jakie wydanie chodzi.

⁴⁸ Dot. omówionej wcześniej koncepcji arytmetycznej.

⁴⁹ I. de Beausobre, *Histoire Critique de Manichée et du Manichéisme*, Amsterdam 1734–1739.

⁵⁰ *A Masonic Glossary of the Gnostic Mass*, Hermetic Library, [online] <http://hermetic.com/dionysos/glossary.htm> [dostęp: 20.02.2013], fragm. za: K. R. H. MacKenzie, op. cit.

⁵¹ Bafomet XI° (A. Crowley), *Liber XV. Ecclesiae Gnosticae Catholicae Canon Missae*, b.m. 2011; por. *The Gnostic Mass*, Commentary by H. & T. Aoiryon, O.T.O. 2008, [online] http://hermetic.com/sabazius/gnostic_mass.htm [dostęp: 20.02.2013]; S. N. B. Frater,

po angielsku – zawiera kilka fragmentów w transkrypcji greckiej. W jednym z nich (fragment IV, *Ceremonia rozwarcia zasłony*) „ukrywa się” Abrasax:

ΙΩ ΙΩ ΙΩ ΙΑΩ ΣΑΒΑΟ ΚΥΡΙΕ ΑΒΡΑΣΑΞ ΚΥΡΙΕ ΜΕΙΘΡΑΣ ΚΥΡΙΕ ΦΑΛΛΕ. ΙΩ ΠΙΑΝ, ΙΩ ΠΙΑΝ ΠΙΑΝ ΙΩ ΙΣΧΥΡΟΣ, ΙΩ ΑΘΑΝΑΤΟΣ, ΙΩ ΑΒΡΟΤΟΣ ΙΩ ΙΑΩ. ΧΑΙΡΕ ΦΑΛΛΕ ΧΑΙΡΕ ΠΑΜΦΑΓΕ ΧΑΙΡΕ ΠΑΓΓΕΝΕΤΟΡ. ΑΓΙΟΣ, ΑΓΙΟΣ, ΑΓΙΟΣ, ΙΑΩ⁵².

W objaśnieniu tego fragmentu widnieje albo jedynie tłumaczenie z greki „Pan Abrasax”⁵³, albo odniesienie do systemu Bazylidesa wraz z wartością liczbową 365⁵⁴. Bazylides znajduje się wśród wymienianych w dalszej części mszy (V, *Jedenaście kolekt*) świętych⁵⁵. Szerokie nawiązania do symboliki Abraxas znaleźć można także w innych fragmentach tekstu, między innymi w części VII (*Antyfona*)⁵⁶.

ABRAXAS EZOTERYCZNY A ABRASAX GNOSTYKÓW

Dotychczas zostały przybliżone obecne w różnych nurtach ezoteryzmu wizje Abraxas, bazujące na wyobrażeniach dotyczących systemu Bazylidesa oraz (czasem zniekształconych) przekazach ustnych i pisemnych obecnych w różnych strukturach inicjacyjnych. Mówiąc jednak o Abraxasie jako bóstwie gnostyków, należy przyrzeć się wizji tej postaci – czy raczej „tych postaci” – wyłaniających się z odnalezionych w XX wieku tekstów z Nag Hammadi. Oczywiście jest, że informacje te, jako nieznanne wcześniej, nie mogły mieć wpływu na interpretację symboliki hybrydy w zachodnich tradycjach ezoterycznych. Pokaże to jednak losowość, jaka odcisnęła się w historycznej emisji znaczeń tradycji gnostyckich. Pomimo istnienia różnorodnych ujęć z gnostyczką wizją Abraxasa utożsamia się system Bazylidesa. Niektóre pisma z Nag Hammadi Codex (dalej: NHC) wskazują na wizje postaci Abraxasa odległe od wyobrażeń najwyższego Boga czy archonta.

Interesujące nas pisma to kodeksy numer II, 3; V, 5 oraz VIII, 1. Pierwszy z nich to *Święta Księga Wielkiego Niewidzialnego Ducha* NHC (III, 2),

Masonic Legacy: Craft Symbolism in the Gnostic Mass, [online] <http://hermetic.com/egc/masonic.html> [dostęp: 20.02.2013].

⁵² A. Crowley, M. Desti, L. Waddell, *Magick, Liber ABA, Book Four, Parts I–IV*, San Francisco/Newburyport 2012, s. 590.

⁵³ Bafomet XI°, op. cit., s. 41.

⁵⁴ Por. H. & T. Aoiryon, op. cit.

⁵⁵ To jedynie kilka z wymienionych tu kilkudziesięciu postaci. W czasie zwykłych mszy należy wymienić jedynie Imiona zapisane kursywą, por. Bafomet XI°, s. 20–22.

⁵⁶ Ibidem, s. 30–31.

nazywana *koptyjską Ewangelią Egipcjan*⁵⁷, kolejne – *Apokalipsa Adama* (V, 5) oraz *Zostrinos* (VIII, 1). Wszystkie znajdowały się w korpusie tekstów znalezionych w 1945 roku. Na podstawie tych źródeł możemy określić w przybliżeniu charakterystykę Abraxasa u setian. Należy jednak pamiętać, że udział tych pism w kształtowaniu zachodniej tradycji jest niewielki, gdyż (1) jako wcześniej nieznanne nie mogły mieć wpływu na ezoteryzm aż do drugiej połowy XX wieku, (2) są późniejsze niż działalność Bazylidesa, któremu przypisuje się połączenie wyobrażenia Abraxasa (hybrydy) i gnostyckiej pleromy.

Istnieją dwa utwory o tytule *Ewangelia Egipcjan* o charakterze gnostyckim. W *Apokryfach Nowego Testamentu* znajdziemy informację, że pierwszy z nich najprawdopodobniej powstał w pierwszej połowie II wieku jako ewangelia chrześcijan egipskich, którzy dokonali konwersji nie z judaizmu, ale z politeizmu⁵⁸. W centrum naszego zainteresowania jest koptyjska *Ewangelia Egipcjan* z Nag Hammadi, nazywana także *Świątą Księgą Wielkiego Niewidzialnego Ducha*. Mimo pewnego pokrewieństwa tematycznego nie jest to tekst związany z *Ewangelią Egipcjan* (EwEg)⁵⁹.

W *Świętej Księdze Wielkiego Niewidzialnego Ducha* (NHC III, 2)⁶⁰ Abrasax pojawia się nie tak, jak sugerowałyby interpretacja Bazylidesa – jako najwyższy Duch, Pan Eonów, ale jako jedna z jego mocy. Przy opisie kolejnych etapów powstawania świata Abrasax wyłania się ze światła Eleleth, jest więc częścią Ogdoady⁶¹. Podobnie jak w NHC V, 5, Abrasaxowi towarzyszy postać Gamaliela (ten zaś pochodzi z pierwszego wielkiego światła, Harmozela)⁶².

⁵⁷ Nie należy jej mylić z apokryfem chrześcijańskim o tym samym tytule. Tę drugą *Ewangelię Egipcjan* nazywa się grecką.

⁵⁸ *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne*, cz.1, red. M. Starowieyski, Kraków 2008, s. 121.

⁵⁹ Ibidem, s. 121. Niektórzy autorzy uważają, że NHC mylnie nazywana jest *Ewangelią Egipcjan*, a jej prawidłowa nazwa to *Świąta Księga Wielkiego Niewidzialnego Ducha*, jednak w polskim spisie tekstów z Nag Hammadi wg Wincentego Myszora (*Biblioteka z Nag Hammadi*, red. W. Myszor, Katowice 2005, s. 3) figuruje tytuł *Ewangelia Egipcjan* właśnie, bez uwzględnienia drugiej nazwy.

⁶⁰ *Ewangelia Egipcjan*, wstęp i tłum. z koptyjskiego A. Dembska, „Gnosis” 1992, nr 5, s. 2–6.

⁶¹ *The Gospel of the Egyptians*, trans. A. Bohlig, F. Wisse, [w:] *The Gnostic Society Library, The Nag Hammadi Library*, [online] <http://gnosis.org/naghamm/goseqypt.html> [dostęp: 20.02.2013].

⁶² Por. ibidem. We wskazanych utworach postaci pełnią różne funkcje, pojawiają się w różnych momentach, ale zarówno w NHC III, 2, jak i V, 5 Abrasax i Gamaliel pojawiają się razem w jednym zdarzeniu bądź etapie.

W *Apokalipsie Adama* (V, 5) Abraxas również nie jest ani Najwyższym Bogiem, ani demiurgiem. Utwór ten opowiada historię powstania pierwszych ludzi (eonów). Treść tekstu to objawienie, które Adam przekazał swojemu synowi Setowi w siedemsetnym roku. Opowiada historię wyłonienia się Adama i Ewy w chwale. Według pisma, rozpoznali oni siebie jako podobnych wielkim, wiecznym aniołom, gdyż byli więksi niż bóg-demiurg, który ich stworzył. Dalsza część to historia upadku i utraty gnozy:

Wtedy Bóg, władca eonów i mocy, rozdzielił nas w gniewie. Staliśmy się dwoma eonami. I chwała w naszych sercach opuściła nas, mnie i twoją matkę Ewę, razem z pierwszą wiedzą, która oddychała wewnątrz nas. [...] Od tamtego czasu uczyliśmy się o rzeczach śmiertelnych, takich jak człowiek. Wtedy rozpoznaliśmy Boga, który nas stworzył. Ponieważ nie byliśmy obcy dla jego mocy. I służyliśmy mu w strachu i niewoli. I [...] zostaliśmy z ciemnością w naszych sercach⁶³.

Na ratunek eonom przychodzą dziwne postaci – trzy osoby, których Adam nie był w stanie rozpoznać, gdyż nie pochodziły od znanego mu boga-stwórcy i przewyższały go chwałą. Przemówiły tymi słowami: „Powstań Adamie, ze snu śmierci i usłysz o eonie i nasieniu tego człowieka, do którego przyszło życie, który pochodzi od ciebie i Ewy, twojej żony”⁶⁴. W dalszej części utworu opisane są potop i inne kary, które spadną na ludzi, a także osoby, które w tym czasie przyjdą im z pomocą. Wśród nich pojawia się Abrasax wraz z Sablo i Gamaliem. Przyjdą oni i zabiorą ludzi z zasięgu ognia, wyniosą ponad eony i władców mocy, aż ludzie ci staną się niczym wspomniane anioły⁶⁵.

Jak wynika z przytoczonych tu fragmentów, Abrasax pełni rolę pomocnika w odzyskaniu gnozy, jest więc – według kategorii Kurta Rudolpha – jednym z wielu gnostyckich „zbawców”⁶⁶. Jest to rola zdecydowanie odmienna od

⁶³ *The Apocalypse of Adam*, trans. G. W. MacRae, [w:] *The Gnostic Society Library, The Nag Hammadi Library*, [online] <http://gnosis.org/naghamm/adam.html> [dostęp: 20.02.2013], tłum. własne.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Ludzie są nosicielami wiecznego, niezniszczalnego nasienia – ducha. *Ibidem*.

⁶⁶ Antyczne wyobrażenie „zbawiciela” bardziej odpowiada pojęciu „oswobodziciel” czy „wybawca”. W gnozie często spotykamy takich „wybawicieli”, to znaczy tych, którzy wskazują człowiekowi drogę do uwolnienia z kosmosu. Można ich również nazwać „objawiciele”, „wysłańcy”, „zwiastuni”, którzy z woli Boga (najwyższego) przekazują zbawcze orędzie o wyzwalającym poznaniu, a nawet „pomocnicy” w trakcie wstępowania duszy po śmierci. W roli Zbawiciela występowało w tekstach gnostyckich wiele postaci. Według Kurta Rudolpha byli to: (niebiański) Adam, (niebiańska) Ewa, Adamici – Abel (Hibil), Set (Szital) i Enosz (Anosz), „arcykapłan Melchizedek”, „anioł Baruch”, „wielki anioł Eleleth”.

wzmiankowanych u Bazylidesa ról demiurga lub Najwyższego Boga. Z kolei w ostatnim tekście, *Zosrianosie* (VIII, 1), Abrasax jest jednym ze stróżów nieśmiertelnej duszy⁶⁷. Jak pokazują powyższe teksty, trudno mówić nie tylko o utożsamieniu tych postaci, ale w ogóle o jakimkolwiek jednolitym wyobrażeniu Abrasaxa. Niewątpliwie jest to imię kojarzone z mocą, nie jest to jednak w żadnym z tekstów NHC moc najwyższa.

PODSUMOWANIE – WĄTKI GNOSTYCKIE WCZORAJ I DZIŚ

Prześledziwszy wybrane wątki ezoteryczne, w których pojawia się interesująca nas postać, można zauważyć, że wpływ na nie miała niewątpliwie iluzoryczność tradycji, ograniczony dostęp do źródeł, a co za tym idzie przypadkowość w określeniu wagi poszczególnych interpretacji figury Abrasaxa w świecie starożytnym. Analiza znaczeń przypisywanych jej w ciągu wieków stanowi też ilustrację przemian, jakie następowały w rozumieniu wierzeń z początków naszej ery. W tekstach źródłowych Abraxas lub Abrasax pojawia się jako najwyższe bóstwo, archont, jedna z boskich mocy, anioł, pomocnik lub zbawca⁶⁸, część zaklęcia, a także w wielu innych rolach.

Oczywiście niniejsze wprowadzenie ma charakter przeglądowy i nie wyczerpuje odwołań do tej niezwyklej hybrydy. Poza zarysowanymi tu znaczeniami obraz Abrasaxa można też odnaleźć w innych obszarach myśli zachodniej⁶⁹. Jak sygnalizowano na początku, postać ta wiązana jest często z wyższymi po-

„trzech mężów” (anonimowe postaci biblijne) oraz „mądrość” (*sophia*), „duch” (prawdy, życia albo świętości), „rozum” (*nus*), „rozumienie” (*epinoia*) albo „zdolność myślenia” (*ennoia*), „słowo” (*logos*), „niosący światło” (*phoster*), „anioł wiedzy” itp., a także „dziecko, chłopiec”, „Wiedza Życia”, Trzykroć Wielki Hermes, Pasterz ludzi, Chrystus, Szymon Mag, Zoroaster, Budda i inni. K. Rudolph, *Nauka o zbawieniu i zbawcy*, tłum. S. Cinal, „NOMOS” 1993, nr 3–4, s. 13–15 i n.

⁶⁷ *Zosrianos* (NHC VIII, 1), wers 47. Co interesujące, tutaj także pojawia się w towarzystwie Gamaliela. Por. *Zostrianos*, trans. J. N. Sieber, [w:] *The Gnostic Society Library*, op. cit. Ten tekst jest bardziej uszkodzony niż pozostałe dwa, niektóre fragmenty są bardzo trudne do odczytania.

⁶⁸ W sensie, o jakim w odniesieniu do gnozy pisze K. Rudolph (*Nauka o zbawieniu i zbawcy*, op. cit.).

⁶⁹ Abraxas to także nazwa jednego z gatunków motyla. Nie należy jednak sądzić, że hybryda ma źródłowo jakikolwiek związek z gatunkiem rośliny lub zwierzęcia, gdyż w tym znaczeniu po raz pierwszy została użyta przez Linneusza w 1758 roku (*Abraxas grossulariata*).

ziomami wtajemniczenia, a także kojarzona z tym, co w ezoteryzmie prawdziwie ukryte i ważne. Wyobrażenie Abraxasa jest znakiem największego internetowego zbioru poświęconego współczesnym nurtom ezoteryzmu *Hermetic Library*. Pojawia się także w tytule jednego z czasopism poświęconych badaniom zachodniej tradycji ezoterycznej: „Abraxas Journal”⁷⁰. Połączenie nazwy z obrazem postaci oznaczającej słowo mocy odpowiada także współczesnym tendencjom łączenia magii i sztuki. Wizerunek mający przedstawiać Abraxasa otwiera I i IV część *Okultyzmu w sztuce* O. S. Rachleffa – rozdziały „Magia” i „Zjawiska nadnaturalne”⁷¹.

W literaturze poświęconej symbolom widać wyraźnie, jak wielki wpływ na recepcję symboliki miała nie tylko interpretacja C. G. Junga, ale w ogóle spowinowacenie mistycyzmu i psychologii, nauki, w której etymologii współcześni ezoterycy poszukują narzędzia badania transcendentnej duszy lub duszy oraz ducha. Na plan jednostki przesunął się punkt ciężkości gnostyckiej antropologii, która mimo że antropocentryczna, miała nieco inny charakter. Gnostyckie wezwanie do „innego świata” coraz częściej nie jest ukazywane jako duchowe poszukiwanie nienazwanego pozaświatowego Boga, ale ma zaczynać się od podróży wewnętrznej i na niej się kończyć. Gnostyckie bogoczośćowieczeństwo, rozumiane jako początkowy warunek wyzwolenia, staje się tu celem samym w sobie. Dodatkowo zaobserwować można proces estetyzacji w sferze symbolicznej. Figury wyrażające złożenie przeciwności, cierpienie na drodze inicjacji, zastępowane są uproszczonymi znakami. Oto przykładowy, współczesny opis tego fenomenu:

W aktualnie rodzących się symbolach gnostycznych proponuje się nowe, ikonograficzne interpretacje Abraxas, niekiedy bardziej odpowiadające wrażliwości współczesnego człowieka. Jednym z takich symboli jest trójkąt. Jego ramiona wyrażać mają złożenie sfery instynktów, ciała i umysłu. Potrojenie figury, z genezą czarnego trójkąta w centrum białego, wyrażać ma początkową fazę psychosyntezy, poczynającej się od impulsu nieświadomego, wymuszającego proces re-integracji. Słońce nad trójkątami to znak przebudzenia i uzyskania wyższych kompetencji duchowych⁷².

Uwagę zwraca tutaj także zmiana rozumienia trójdziałnej budowy człowieka oraz ludzi jako grupy. W starożytnym gnostycyzmie w jednostce wyróżnia-

⁷⁰ “Abraxas. International Journal of Esoteric Studies”. Fulgur Esoterica, wyd. od 2009 roku.

⁷¹ O. S. Rachleff, *Okultyzm w sztuce*, tłum. J. Korpanty, I. Liberek, Warszawa 1993, s. 11, 161.

⁷² J. Ślósarska, *W świetle symboli*, Łódź 1994, s. 87–89.

no element ziemski (ciało, dusza) oraz boski – *pneuma*. Na planie społecznym podział ten wyznaczał inne role choikom, psychikom oraz pneumatykom⁷³. Interesujące, że w nowej wersji trójdzielnej koncepcji człowieka znajdują się sfery „instynktów, ciała i umysłu”⁷⁴. Podobnie można zinterpretować jedną z anonimowych prac, która ukazała się w *Hermetic Library*, przedstawiającą postać Abraxasa wyłaniającego się z postaci ludzkiej⁷⁵. Widać tu wyraźnie, że mimo szeregu odwołań do tradycji starożytnej rezerwuar symboliki gnostycyckiej ulega ciągłej ewolucji.

ABRAXAS AND THE WESTERN ESOTERIC TRADITIONS – SELECT ASPECTS

The paper analyses the complex symbolism of Abraxas (Abraxas) in the perspective of the functioning of this figure in Western Esoteric traditions. The combination of diverse elements in one figure favored interpretations of Abraxas as the Absolute that combines contradictions, which – like the idea of androgyny – found its reflection in the symbolism of alchemy, or more generally, Hermeticism. Abraxas appears in contemporary traditions alluding to ancient Gnosticism. The aim of the paper is to compare the modern understanding of Abraxas' symbolism in esotericism with a vision that emerges from the ancient source material.

KEY WORDS

Abraxas, Western Esotericism, Gnosticism

BIBLIOGRAFIA

1. *A Masonic Glossary of the Gnostic Mass*, Hermetic Library, [online] <http://hermetic.com/dionysos/glossary.htm> [dostęp: 20.02.2013].
2. *Abraxas*, hasło, [w:] *Brewer's Dictionary of Phrase and Fable, 18th Edition*, eds. E. Cobham Brewer, J. Ayto, Edinburgh 2009.
3. *Abraxas*, hasło, [w:] *Jewish Encyclopedia*, ed. I. Singer, New York et al. (1901–1906), [online] <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/633-abraxas> [dostęp: 20.02.2013].
4. *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne, cz.1*, red. M. Starowiejski, Kraków 2008.
5. *Bafomet XI°, Liber XV. Ecclesiae Gnosticae Catholicae Canon Missae*, b.m. 2011.

⁷³ Por. K. Rudolph, *Gnoza*, op. cit., s. 95–96; por. *O początku świata* (lub *Pismo bez tytułu*, NHC II, 5).

⁷⁴ Zob. J. Ślósarska, op. cit., s. 88.

⁷⁵ *Abraxas*, [online] <http://library.hrmtc.com/2012/12/29/abraxas/> [dostęp: 15.01.2013].

6. *Biblioteka z Nag Hammadi*, red. W. Myszor, Katowice 2005.
7. Cecchetelli M., *The Book of Abrasax: Grimoire of the Hidden Gods*, Timmonsville 2012.
8. Crowley A., Desti M. Waddell L., *Magick, Liber ABA, Book Four, Parts I–IV*, San Francisco/ Newburyport 2012.
9. Davidson G., *A Dictionary of Angels Including the Fallen Angels*, New York 1967.
10. *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współudziale wielu duchownych i świeckich osób wydana przez Ks. Michała Nowodworskiego*, red. S. Biskupski, Warszawa 1873.
11. *Ewangelia Egipcjan*, tłum. A. Dembska, „Gnosis” 1992, nr 5.
12. Faivre A., *Accès de l'ésotérisme occidental*, “Bibliothèque des sciences humaines” Vol. I, Paris 1986, tłum. angielskie *Access to Western Esotericism*, trans. J. Godwin, Albany 1994.
13. Frater S. N. B., *Masonic Legacy: Craft Symbolism in the Gnostic Mass*, [online] <http://hermetic.com/egc/masonic.html> [dostęp: 20.02.2013].
14. Hanegraaff W. J., *On the Construction of 'Esoteric Traditions'*, [w:] *Western Esotericism and the Science of Religion*, eds. A. Faivre, W. J. Hanegraaff, Leuven 1998.
15. Hanegraaff W. J., *Some Remarks on the Study of Western Esotericism*, “Esoterica” 1999, Vol. I.
16. Hanegraaff W., *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, New York 1998.
17. Hieronymus Stridonensis, *Commentaria in Amos* (I, 3).
18. Hipolit, *Refutatio* (VII, 14).
19. Hyginus, *Fabulae*, 183, [online] <http://www.theoi.com/Text/HyginusFabulae4.html#183> [dostęp: 20.02.2013].
20. Ireneusz, *Adversum Haeresis*.
21. Jung C. G., *Siedem nauk dla zmarłych*, tłum. W. Sobaszek, [w:] idem, *Wspomnienia, sny myśli: Spisane i podane do druku przez Anielę Jaffé*, Warszawa 1997.
22. MacKenzie K. R. H., *Royal Masonic Cyclopaedia* cz. 1, 1877.
23. *Mala encyklopedia kultury antycznej*, red. Z. Piszczek, Warszawa 1990.
24. Mead G. R. S., *Thrice-Greatest Hermes*, Vol. 1, London, Benares 1906.
25. de Montfaucon B., *L'antiquité expliquée et représentée en figures*, Vol. 4, Paris 1719.
26. Oesterreicher-Mollwo M., *Leksykon symboli*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa 1992.
27. Parada C., *Dictionary, Abarbarea to Aetius*, [online] <http://www.maicar.com/GML/-002GG/ggAbarbarea1.html> [dostęp: 20.02.2013].
28. Pavitt W. T. & K., *The Book Of Talismans, Amulets And Zodiacal Gems*, Michigan 1915.
29. Rachleff O. S., *Okultyzm w sztuce*, tłum. J. Korpanty, I. Liberek, Warszawa 1993.
30. Riffard P. A., *The Esoteric Method*, [w:] *Western Esotericism and the Science of Religion*, eds. A. Faivre, W. J. Hanegraaff, Leuven 1998.
31. Riffard P. A., *L'ésotérisme. Qu'est-ce que l'ésotérisme? Anthologie de l'ésotérisme occidental*, Paris 1990.
32. Rudolph K., *Gnoza*, tłum. G. Sowinski, Kraków 2003.

33. Rudolph K., *Nauka o zbawieniu i zbawcy*, tłum. S. Cinal, „NOMOS” 1993, nr 3–4, s. 5–30.
34. Sedillot C., *ABC o Alchemii*, tłum. A. D. Polszewska, Warszawa 2006.
35. Składankowa M., *Mitologia Iranu*, Warszawa 1989.
36. Ślósarska J., *W świetle symboli*, Łódź 1994.
37. Tertulian, *Przeciw wszystkim herezjom*, tłum. W. Myszor, [w:] idem, *Wybór pism*, Warszawa 1983.
38. *The Apocalypse of Adam*, trans. G. W. MacRae, [w:] The Gnostic Society Library, The Nag Hammadi Library, [online] <http://gnosis.org/naghamm/adam.html> [dostęp: 23.02.2013].
39. *The Gnostic Mass*, Commentary by H. & T. Aoiryon, O.T.O. 2008, [online] http://hermetic.com/sabazius/gnostic_mass.htm [dostęp: 20.02.2013].
40. *The Gospel of the Egyptians*, trans. A. Bohlig, F. Wisse, [w:] The Gnostic Society Library, The Nag Hammadi Library, [online] <http://gnosis.org/naghamm/gosegypt.html> [dostęp: 25.02.2013].
41. *The Greek Magical Papyri in Translation. Including the Demotic Spellss*, eds. H. D. Betz, Chicago & London 1986.
42. Versluis A., *Magic and Mysticism. An Introduction to Western Esotericism*, Lanham 2007.
43. Versluis A., *What is Esoteric? Methods in the Study of Western Esotericism*, “Esoterica” 2002, Vol. IV.
44. Wojciechowski K., *Ryt Francuski: od alchemii do racjonalizmu. Historia, struktura i doktryna obrządku nowoczesnego – od początków masonerii francuskiej aż do czasów współczesnych*, Wrocław 2009.
45. *Zostrianos*, trans. J. N. Sieber, [w:] The Gnostic Society Library, The Nag Hammadi Library, [online] <http://gnosis.org/naghamm/zostr.html>, [dostęp: 20.02.2013].